

Innspill til NESH fra Forskergruppen for tekst og retorikk ved Universitetet i Oslo

Vår forskergruppe takker for anledningen til å gi innspill til Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora – Høringsnotat 21.09.2020 – fra Den nasjonale forskningsetiske komité for samfunnsvitenskap og humaniora (NESH).

1. *Allment*

Vi synes retningslinjene (heretter kalt «teksten») framstår som velformulert og veldisponert, og vi bifaller ambisjonen om at den skal være lett tilgjengelig, også for studenter. Det framgår tydelig at retningslinjene er å forstå som forskersamfunnets egen etiske veiledning, ikke som lovgivning eller etikk diktert av andre institusjoner. Mange temaer som stadig får fornyet aktualitet, for eksempel saklighetsnormer i omgangen med faglig uenighet i offentlig og vitenskapsintern debatt, gis en sober framstilling som bidrar til at teksten kan tjene som et arbeidsverktøy, slik komiteen ønsker. Forskningsformidlingens viktige rolle i våre fags virksomhet kommer fram på en enda bedre måte enn i tidligere utgaver av retningslinjene. Menneskeverdets sentrale rolle i etikken gis en prisverdig vekt gjennom hele teksten.

Samtidig har vi noen både generelle og spesifikke innvendinger som vi vil redegjøre for nedenfor.

2. *Dokumentets tittel og det faglige tyngdepunktet*

I høringsbrevet heter det:

Tittelen er forkortet fra «Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi» til bare «Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap og humaniora». Det er en samlebetegnelse og medfører ingen realitetsendring i virkeområdet til NESH.

Tilsynelatende er navneendringen en uskyldig forkorting som letter kommunikasjonen. Men vi vil her med det samme peke på en faglig skjevhet i teksten: Den preges i overveiende grad av en samfunnsfaglig, mer enn en humanistisk, tilnærming: Det forskes på «personer» og «grupper» og hensynet til disse blir et bærende element i store deler av teksten. Humanistiske fag driver i langt større grad med fortolkende utforskning av menneskelige tekster og andre ytringer, og her gjelder noe andre etiske hensyn. I teksten omtales forfattere av offentlig tilgjengelige tekster som «deltakere» i forskning, der hvor vi i vårt miljø nettopp vil oppfatte dem som empiriske forfattere av de kulturelle artefaktene vi studerer.

Ved at de typisk tekstfortolkende fagområdene juss og teologi strykes i tittelen, kan denne skjevheten understøttes allerede i tittelen. I jussen er selvsagt ikke forskning på en personlig signert dom i Høyesterett å anse som forskning på en person, og dommeren er ikke en «forskningdeltaker» som skal informeres. I teologien er tilsvarende en offentlig tilgjengelig preken noe som fritt må kunne studeres som tekst etter alminnelige forskningsetiske normer, uten hensyn til presten som person. Vi vil vende tilbake til dette nedenfor. Et annet aspekt ved å trekke jussen ut av tittelen er at lovverket, som i teksten er plassert i et appendiks, har en regulerende kraft på store deler av den virksomheten som omtales i teksten. Selv om det som nevnt er prisverdig å ville definere etikken

internt i forskersamfunnet, må den i praksis sammenholdes med jussen. Det gjøres delvis, men ikke i tilstrekkelig grad i teksten. Vi kommer tilbake til dette på et punkt nedenfor.

På denne bakgrunn slutter vi oss ikke til forslaget om endring av tittelen på dokumentet.

3. *Kommentar til kapitlet «Grunnleggende forskningsetiske prinsipper»*

Kapitlet er velformulert og prisverdig presist også i omtalen av spørsmål som ofte er oppe til debatt.

4. *Kommentarer til kapitlet «Forskerfelleskapet»*

Også dette er et svært godt kapittel, hvor vi kun har to innvendinger. Her lanseres begrepet «internettforskning» (pkt. 9), som vi kommenterer kritisk nedenfor. Det foreligger dessuten en mulig uklarhet i selve tekstens status. Er den veiledende eller bindende? Det heter et sted:

Retningslinjene er rådgivende og veiledende, og de skal bidra til å utvikle forskningsetisk skjønn og refleksjon, avklare etiske dilemmaer, fremme ansvarlig forskning og forebygge uredelighet.

Et annet sted (pkt. 12) leser vi: «Forskere ved institusjoner i Norge er forpliktet til å følge norske regler og retningslinjer også i andre land.» og «Forskere ved institusjoner i Norge er forpliktet til å følge norske regler og retningslinjer, også når de utfører forskning i andre land. (våre understrekinger).

Dette bør klargjøres bedre.

5. *Kommentarer til kapitlet «Forskningsdeltakerne»*

Vår grunnleggende kritikk av dette kapitlet er som signalisert ovenfor, at all forskning på tekster eksplisitt og implisitt i teksten synes å bli betraktet som forskning om «forskningsdeltakere». Etter vår mening bør det skrives et eget kapittel om «Forskning på ytringer og tekster».

I pkt. 17, «Unntak fra krav om samtykke», aktualiseres dette i et eget avsnitt som vi vil kommentere i detalj:

Forskning basert på offentlige ytringer eller observasjon på åpne arenaer krever normalt ikke samtykke. Her står forskning på internett i en særstilling fordi ikke alt som er åpent tilgjengelig på nettet, er offentlig.» (vår understreking)

Selve termen «forskning på internett» har etter vår oppfatning mistet sin berettigelse i en tid hvor en stadig større del av skriftlige og visuelle, men også i økende grad muntlige, ytringer formidles på internettet. Her bør teksten være mer presis med hensyn til hvilke plattformer det er tale om. Videre heter det:

Fire faktorer er spesielt relevante i en forskningsetisk vurdering av internettforskning: ytringens offentlighet og kontekst, informasjonens sensitivitet, de berørtes sårbarhet og forskningens interaksjon og konsekvenser. Internettforskning fører også med seg særlige utfordringer når det gjelder personvern og privatlivets fred.

Vår innvending mot termen «Internettforskning» gjelder også her. Samtlige av de nevnte faktorene gjelder forskning på ytringer og tekster i sin alminnelighet. Videre:

Her er det relevant å vurdere både «forventet offentlighet» og «kontekstuell integritet». [note] Forskning på personer i maktposisjoner og deres offentlige roller kan i noen tilfeller utføres uten samtykke. Likefullt bør slike mennesker informeres om hensikten med forskningen. (våre understrekninger).

Vi er enige i at «forventet offentlighet» er et godt begrep for etisk vurdering av hvilke ytringer som det krever samtykke fra ytreren å studere. Men forskning på tekster framført offentlig av personer i maktposisjoner må etter vår oppfatning *som en selvfølge* kunne utføres uten samtykke. Det bør dermed ikke reises noe krav om at forfatterne av slike tekster skal informeres om at tekstene deres skal legges under lupen. Nåværende formulering kan for eksempel tolkes slik at tidligere justisminister Sylvi Listhaug vil kunne gjøre innsigelser mot at den Facebook-oppdateringen på hennes Facebook-side som kostet henne ministerposten gjøres til gjenstand for forskning. Dette vil selvsagt være helt urimelig. Dette kan synes å være et søkt eksempel, men dersom dette temaet i det hele tatt skal høre inn under overskriften «Unntak fra krav om samtykke», må det slås utvetydig fast at en offentlig tilgjengelig tekst fra mennesker i maktposisjoner er fritt tilgjengelig for forskning.

Slik retningslinjene nå er formulert, er det på dette punktet tydelig konflikt mellom disse retningslinjene og retningslinjene gitt i veilederen det refereres til (NESH (2019) *Forskningsetisk veileder for internettforskning*). I denne veilederen gis det råd om hvordan spørsmålet om «forventet offentlighet» kan avgjøres. Her er det klart uttrykt at «offentlige personer» er unntak fra kravet om samtykke («Andre unntaket fra kravet om samtykke er forskning på offentlige personer (NESH 2016: B.7)»). Det vises altså her til retningslinjene av 2016. Dersom offentlige personer ikke lenger skal regnes som unntak, bør denne utdypende veilederen oppdateres. Vi vil imidlertid råde til å bevare formuleringene fra NESH 2016 B.7 om offentlige personer, som utvetydig slår fast at «Offentlige personer må regne med at de offentlige sidene ved det de gjør, kan bli gjenstand for forskning. Likevel bør de informeres om hensikten med forskningen når de deltar som informanter, av hensyn til deres selvbestemmelse og frihet» (NESH 2019. B.7, våre understrekninger). På denne måten vil det fremdeles være helt klart at forskning på den offentlige siden ved offentlige personers virke fremdeles ikke krever aktivt samtykke, selv om dette utøves på internett.

Vi mener også NESH (2019) *Forskningsetisk veileder for internettforskning* gjør en viktig avklaring av forholdet mellom adgangsbegrensning og forventet offentlighet når det her presiseres at adgangsbegrensninger kan beskytte ytringer som i prinsippet er offentlige:

«En hovedregel er at jo strengere adgangsbegrensningen er, jo større aktsomhet bør forskeren utvise. På den andre siden kan teknisk adgangsbegrensning og «private» grupper ha som formål å beskytte ytringer som i prinsippet er offentlige. For eksempel må Facebook-grupper med tusenvis av medlemmer anses som offentlige selv om den tekniske innstillingen tilsier at gruppa er «privat» eller kun for «venner». Jo større gruppa er, jo mer offentlig er informasjonen» (NESH 2019)

Denne presiseringen er viktig for å sikre at den offentlige siden ved virksomheten til maktpersoner, kommersielle bedrifter og offentlige organisasjoner ikke kan unndra seg forskning ved hjelp av teknikaliteter. Dette prinsippet kan ivaretas bedre i retningslinjene, for eksempel ved å supplere teksten i siste avsnitt s. 22: «Forskning basert på *offentlige ytringer* eller observasjoner på åpne arenaer krever normalt ikke samtykke. Her står forskningen på internett i en særstilling fordi ikke alt

som er åpent tilgjengelig på nett, er offentlig. *Samtidig kan ytringer som åpenbart er offentlige være underlagt tekniske adgangsbegrensinger*». (våre forslag til tilleggsformuleringer i kursiv).

Med hensyn til diskusjonene om hva som er å regne som offentlige ytringer, mener vi også at det ikke er riktig å isolere den fra lovgivningen. Straffeloven regulerer fenomenet slik:

§ 10. Offentlig sted og offentlig handling

Med offentlig sted menes et sted bestemt for alminnelig ferdsel eller et sted der allmennheten ferdes.

En handling er offentlig når den er foretatt i nærvær av et større antall personer, eller når den lett kunne iakttas og er iaktatt fra et offentlig sted. Består handlingen i fremsettelse av en ytring, er handlingen også offentlig når ytringen er fremsatt på en måte som gjør den egnet til å nå et større antall personer. (vår understreking)

Vi er enige i at jussen og etikken ikke bør eller skal være overlappende. I forskersamfunnet må vi reflektere etisk over hensynet til forfatterne av de ytringene vi studerer. Men vi vil advare mot retningslinjer som i sterk grad kan legge bånd på forskning om ytringer og tekster av offentlig interesse og som etter straffeloven betraktes som offentlige. Dette gjelder bare ikke ytringer av mennesker i maktposisjoner, men overhodet ytringer og tekster fremsatt av voksne samfunnsborgere som velger å ytre seg offentlig.

Det er prisverdig når det slås fast at «Informanter og andre som deltar i forskning har krav på at resultatene skal gjøres tilgjengelig for dem.» (pkt. 24), men det bør slås fast at forskerne ikke har noe ansvar for å informere forfattere av offentlig tilgjengelige tekster, herunder tekster med «forventet offentlighet». Dette må i så fall anses som en prisverdig, men altså ikke obligatorisk, form for forskningsformidling.

I punkt 26 heter det:

I forskning spiller ofte tolkning av andres motiver en sentral rolle. Utforsking av slike motiver er forbundet med usikkerhet, ikke minst ved forskning på andre kulturer eller historiske epoker. Det bør derfor skilles tydelig mellom beskrivelse og tolkning, og mellom dokumentasjon av faktiske hendelsesforløp og ulike mulige fortolkninger av slike forløp. (vår understreking)

Gitt at dette resonnementet omfatter forskning på offentlige ytringer, synes vi kravet om å skille mellom beskrivelse og tolkning her er formulert for strengt. I utforskningen av tekster vil beskrivelse og fortolkning ofte være svært vanskelig å adskille.

I punkt 28 leser vi:

Ved forskning på avdøde mennesker gjelder krav om respekt, dokumentasjon og etterrettelighet. Kravet om respekt for de avdøde og for deres etterlatte tilsier at forskere bør velge sine formuleringer med aktsomhet.

Dette er det lett å slutte seg til. Men ettersom forskning om tekster og andre ytringer i retningslinjene betraktes om forskning på mennesker, synes vi det bør presiseres at det i utforsking av tekster ikke bør stilles andre krav om respekt overfor avdøde enn levende forfattere.

6. *Kommentar til kapitlet «Forskningsformidling»*

Vi vil avslutte med en rent tilsluttende kommentar. Det heter i kapitlet:

Forskningsformidling er et samfunnsansvar som påligger institusjonene. Derfor bør de utvikle en god kultur for forskningsformidling og aktivt identifisere og motvirke formidlingshindre og skjeve insentiv- og belønningssystemer som kan bidra til å svekke forskningsformidlingen. Institusjonene bør fremme forskningsformidling på ulike arenaer og i ulike former, det være seg digitale plattformer, mediebidrag, åpne møter, populærvitenskapelig sakprosa, lærebøker, utvalgsarbeid og deltakelse i offentlig debatt.

I vårt fagmiljø, hvor utforskning av tekst, særlig sakprosa, og retorikk står sentralt, er skillet mellom forskning og formidling oftest mindre skarpt enn i naturvitenskapene, men også innen enkelte andre samfunnsfaglige og humanistiske fag. Vi har i vårt miljø – og tar – et sterkt ansvar for å ytre oss faglig i en bred vifte av kanaler i den grad dette lar seg forene med gjeldende regimer for «insentiver og belønningssystemer». Vi tar dette sitatet som en klar oppfordring til å ta et slikt ansvar.

«Internettet», i Oslo og omegn, 1. desember 2020

Forskergruppen Tekst og retorikk ved Universitetet i Oslo

v/ Førsteamanuensis i retorikk Eirik Vatnøy, leder

Professor i sakprosa Johan L. Tønnesson